

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Az 1593. évi kolozsvári perikopáskönyv. 1977 decemberében nagyobb bukaresti könyvtárakban igyekeztem hivatalos út során tájékozódni a régi hazai nyomtatványok kutatási lehetőségeit illetően. Román vendéglátóim ennek során egy vidéki gyűjtemény felkeresését is beiktatták a programomba: a Duna deltájához közel fekvő Galați városának V. A. Urechia-ról elnevezett könyvtárát. Miután a mai Románia területén a történelmi adottságokból eredően régi hazai nyomtatványok szinte kizárólag Erdélyben kereshetők, első hallásra borúlátóan ítélt meg ennek a galați útnak kutatásainkkal kapcsolatos értelmét. Kellemes meglepetésül szolgált, hogy az említett könyvtár nem csupán viszonylag gazdag és értékes régi nyomtatványokat tartalmazó gyűjteményt mondhat magáénak, de azt szakszerű módon készült katalógusban tárták fel, majd nyomtatásban is megjelentették. Ennek 74. tétele az 1593. évi és Kolozsvárott nyomtatott, magyar nyelvű perikopáskönyv.¹

A vasárnapok és nagyobb ünnepeken a Bibliából felolvasott szentleckék és evangéliumok szövegét tartalmazó ún. perikopáskönyv a protestantizmus elterjedésével a 16. század második felében magyar nyelven és nyomtatásban többször is napvilágot látott. A két legkorábbi ezek közül Kolozsvárott készült. Sajnos mindkét kiadás csak címlap nélkül és erősen hiányos példányokban maradt fenn, így megjelenésük ideje csupán hozzávetőleg állapítható meg: a korábbié 1550–1552 (RMNy 91), a későbbié pedig 1559–1574 (RMNy 218) közé helyezhető. Szabó Károly (RMK. I. 270) a múlt század harmadik negyedében még látott az akkori brassói evangélikus gimnázium könyvtárában egy 1593. évi kiadást is ugyancsak a kolozsvári műhelyből, azonban ennek a példánynak az idők folyamán nyoma veszett. A *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (RMNy) c. kiadvány ezért e munkát a 721. szám alatt példány hiányában csak Szabó Károly ismertetése alapján tudta leírni.

Ezek szerint tehát egy eddig közelebbről nem ismert, 16. századi, magyar nyelvű nyomtatvány került elő teljes terjedelmében Galați-ban,² amelynek adatai szerepeltek már e gyűjtemény 1890. évi nyomtatott katalógusában.³ A könyvtár vezetősége lekötőlező segítőkézségének köszönhető, hogy ez a 16. századi kolozsvári kiadvány fénykép formájában ma már teljes terjedelmében Budapesten is tanulmányozható.

Megállapítható ebből mindenekelőtt, hogy — amint ez várható is volt — Szabó Károly leírása teljesen pontos: áll ez a címlap szövegére, a kiadvány terjedelmére és formá-

¹ *Galați. Biblioteca „V. A. Urechia”. Cartea străină veche 1472–1700. Catalog.* Incomit de Ion MĂRUNȚELU, Sorina CODREANI, Florica CARAPCEA. Galați 1975. 50. l. — Jelzete I. 1250. Carol Sök ajándékából.

² Jellemző a galați katalógus összeállítóinak tájékozottságára, hogy munkájukban az alig néhány évvel korábban megjelent RMNy, mint bibliográfiai hivatkozás szerepel.

³ *Catalogul general al cărților, manuscriselor și hărților aflate la 1890 (în Biblioteca „V. A. Urechia” Galați).* București 1890 F. Göbl filii.

tumára egyaránt. A kötet szövege és beosztása az említett két korai kolozsvári közül egyértelműen a későbbihez áll közelebb. Míg ugyanis a legkorábbi (RMNy 91) a bibliai szövegek mellett imádságokat is tartalmaz, addig a későbbiben (RMNy 218) ilyenek már nem találhatók, akárcsak a most előkerült 1593. éviben (RMNy 721). Ugyanígy elkülönülnek a korai kiadásnak a Bibliából vett szövegrészei is a másik kettőtől, amelyek egymás között viszont megegyeznek.

A perikopáskönyv első része a vasárnapokra és a legfőbb ünnepekre (karácsony, újév stb.) rendelt szentleckék és evangéliumok szövegét tartalmazza, ami az 1593. évi kiadásban az O₃b lapon ér véget, míg a második rész a további jelentősebb ünnepeken felolvasott bibliai részeket. Érdekes a kolozsvári perikopáskönyvekben megfigyelni, hogy némi-lyik ünnep miképpen vesztett rangjából. Míg az első kiadásban Vízkereszt a legnagyobb ünnep, ill. a vasárnapok között foglalt helyet, addig a harmadikban ez a kötet végére, a kisebb rangú ünnepek közé került. Az első kiadás első részében látható Nagycsütörtök, Nagypéntek és Nagyszombat 1593-ban már teljesen kimaradt. A második részben a 16. század közepén (RMNy 91) még nem kevesebb, mint 29 másodrendűnek számító, mindenekelőtt szentekhez kötött ünnep található, amiből 1593-ra már csak 14 maradt.⁴ Kimaradt: Szent Miklós (XII. 6.), Szent János evangélista (XII. 27.), Aprószentek (XII. 28.), Szent György (IV. 24.), Szent Márk (IV. 25.), Szűz Mária látogatása (VII. 2.), Mária Magdolna (VII. 22.), Úr színeváltozása (VIII. 6.), Szent Lőrinc (VIII. 10.), Szűz Mária halála (VIII. 15.), Szent Mihály (IX. 29.), Szent Lukács (X. 18.), Mindszent (XI. 1.), Szent Márton (XI. 11.) és Szent Katalin (XI. 25). Továbbra is megmaradt: Szent András (XI. 30.), Szent Tamás (XII. 21.), Szent István (XII. 26.), Pál fordulása (I. 25.), Szűz Mária megtisztulása (II. 2.), Szent Mátyás (II. 24.), Krisztus fogantatása (III. 25.), Szent Fülöp és Jakab (V. 1.), Keresztelő Szent János (VI. 24.), Szent Péter és Pál (VI. 29.), Szent Jakab (VII. 25.), Szent Bertalan (VIII. 21.), Szent Máté (IX. 21.), Szent Simon és Júdás (X. 28.).⁵ Nyilvánvaló, hogy egyrészt a kötöttnek tűnő imák elhagyása, másrészt az ünnepek számának jelentős csökkentése, továbbá másoknak lefokozása a reformáció egyre erősödő hatását tükrözi Erdélyben a 16. század második felében.

A most napfényre került 1593. évi kolozsvári kiadványból a legtöbb és legérdekesebb ismeretlen elemet az azt díszítő fametszetek jelentik. Az első részben, amely a vasárnapok és legfőbb ünnepnapok szentleckéit és evangéliumi szakaszait tartalmazza, négy kivételével (a második karácsonyi evangélium, Kiskarácsony, a böjt ötödik vasárnapja és Virágvasárnap), valamennyi evangélium elején, továbbá a címlapon is ugyanannak az újszövetségi témájú fametszetsorozatnak egy-egy tagja látható, míg a kisebb ünnepek perikopáit magában foglaló második részben semmiféle illusztráció sem található. Az összesen 59 kép lenyomata 1593-ban 45 különféle dűcéről készült: 33 egyszer, 10 kétszer és 2 háromszor került felhasználásra.

Az egységesen 23 × 26 mm méretű illusztrációsorozat nem ismeretlen a kolozsvári Heltai-műhelyből: közülük nyolc éppen a fentiekben már tárgyalt második kolozsvári perikopáskönyv (RMNy 218) töredékében maradt fenn.⁶ Soltész Zoltánné jogosan feltételezte, hogy a teljes műben eredetileg még számos további illusztráció is volt.⁷ Az 1593. évi perikopáskönyv ezt azután pontosan igazolta is: a korábbi kiadású töredék-

⁴ Miután az időrendben középső kolozsvári kiadásból csupán néhány füzetnyi töredék maradt meg, ez nem volt elegendő a biztos összevetéshez. A meglevő lapokon olvasható szöveg azonban pontosan megegyezik ezeken is az 1593. évi kiadáséval.

⁵ Érdekes módon Kisboldogasszony (IX. 8.) ünnepe az első kiadásból teljesen hiányzik, míg 1593-ban a második részben felbukkan.

⁶ SOLTÉSZ Zoltánné: *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században*. Bp. 1961. 135. l. 11–18. sz. — A nyolc metszet közül hat egyszer, kettő pedig kétszer látható.

⁷ *Művészettörténeti Értesítő* 1957. 148. l.

ben olvasható evangéliumok kezdetén ugyanazok a metszetek láthatók, mint a most előkerültben: tehát már abban is nyilván 45-féle kép volt eredetileg. Így a két későbbi kiadás közötti és a fentiekben már kifejtett szöveg- és beosztásbeli azonosság az illusztrációkra is kiterjedt. De nem csupán az illusztráció, az élőfej hiánya is megkülönbözteti az első kolozsvári perikopáskönyvet a másodiktól és a harmadiktól.

Az említett másik perikopáskönyv töredékében látható nyolcféle képen kívül már korábbi és más Heltai-féle kiadványból ugyanannak a fametszetes sorozatnak további tagjai is ismeretesek voltak. Az 1592-ben készült népkönyv, a *Cisio* (RMNy 684) lapjain hét másik látható.⁸ Ezek közül az egyik kép⁹ díszíti az 1591. évi *Magyar arithetica* (RMNy 665) címlapját is. 1599-ben nyomtatták ki Kolozsvárott Canisius kátéját Vásárhelyi Gergely fordításában (RMNy 860), amelyben ennek az újszövetségi illusztrációs sorozatnak legfontosabb tagja áll.¹⁰ Ezen ugyanis egy hosszú szalagon az 1552. évszám látható.¹¹

Az 1593. évi perikopáskönyvben a különböző kolozsvári nyomtatványokban eddig fennmaradt 16 metszeten kívül további 29, korábbi ismeretlen is látható. Ezek is mind ugyanabból az újszövetségi illusztrációs sorozatból valók, mint a már korábbi ismertek. A fametszetek Hans Sebald Beham 233 tagból álló, iniciálé méretű sorozatának nagyjából az eredetivel azonos nagyságban történt utánmetszései,¹² amelyek első alkalommal 1526-ban Luther német nyelvű *Újszövetség*-fordításában láttak napvilágot Hans Herrgott nürnbergi nyomdájában.¹³

A Kolozsvárott használt dúcok keletkezéséről a részletek ismeretlenek. Az említett 1552. évszám feltehetően a metszés időpontját jelenti. Ugyanezen a kis illusztráción az oszlopról lecsüngő szalag másik részén egy „E”-betű is kivehető (1. kép). Ugyanezt a betűt teljesen egyértelműen és félreismerhetetlenül lehet látni az 1593. évi perikopáskönyv két, most előkerült illusztrációjának közepén (2. és 40. kép). Valószínű, hogy ez az „E”-betű az utánmetszőnek volt a jele. Hogy munkáját hol végezte, arra még következtetni is nehéz. Természetesen nem zárható ki, hogy ezek a — Soltész Zoltánné szerint — „kezdetleges metszetek”¹⁴ Kolozsvárott készültek, de már csak az ottani első perikopáskönyv (RMNy 91) megjelenése után, hiszen abban illusztrációk nincsenek és nyomtatásának kikövetkeztethető ideje 1550–1552. A magyar perikopáskönyv második kiadása (RMNy 218), amelynek megjelenési ideje 1559 és 1574 közé helyezhető, már tartalmazza ezeket a fametszeteket. Datált kolozsvári kiadványban azonban csak a század utolsó évtizedéből ismeretes.¹⁵ A fentiek alapján az sem lehetetlen, hogy a sorozat dúcait külföldön — s ha ott, úgy akkor csaknem bizonyosan Németországban — vészték ki Beham képei nyomán, majd onnan kerültek — esetleg már használtan — Kolozsvárra.¹⁶

⁸ SOLTÉSNÉ i. h. 37, 85–87, 98, 90, 94. sz. — *OSZK Évkönyve* 1974–1975. 1., 142. jegyzet.

⁹ SOLTÉSNÉ i. h. 37. sz.

¹⁰ SOLTÉSNÉ i. h. 8. sz.

¹¹ SOLTÉSNÉ i. h. 10. sz.

¹² SOLTÉSNÉ i. m. 60, 68. l.

¹³ *Die deutsche Buchillustration in der ersten Hälfte des XVI. Jahrhunderts.* Hrg. Max GEISBERG, II. Folge, Heft 9. (1932) 907–1139. sz. Az itt található reprodukciókra a hivatkozás a továbbiakban a sorozaton belül 1-től 233-ig tartó számmal történik. — HOLLSTEIN, F[riedrich] W[ilhelm] H[einrich]: *German engravings etchings and woodcuts ca. 1400–1700. Vol. III.* Amsterdam 1950. 167–168. l.

¹⁴ *Művészettörténeti Értesítő* 1957. 148. l.

¹⁵ RMNy 665 = 1591, RMNy 684 = 1592, RMNy 721 = 1593, RMNy 860 = 1599.

¹⁶ A használat nyomai a Heltai-műhelyen belül is kimutathatóak, mert pl. az egyik metszet (11. kép) kerete a második kolozsvári perikopáskönyvben (RMNy 218, M_{3a} s N_{10b}) még ép, míg a harmadik kiadásban (RMNy 721, L_{11a} és N_{1a}) ez felül már jelentős szélességben kitörött.

A most előkerült 1593. évi kolozsvári nyomtatványban szereplő 45 kis újszövetségi illusztráció mindegyikét megnyugtató módon azonosítani lehet a Beham-féle sorozat egy-egy tagjával. Amennyiben a két metszeten a testhelyzet azonos, úgy ezt a körülményt az alábbi táblázatban +, ha ellenkező, úgy – jelöli.

RMNy 721 lapszáma	Beham metszetének leírása és annak bibliai helye	Geisberg sorszám	Soltészné sorszám
1. A _{1a}	Jézus kigúnyolása (Mk 15: 17–19)	144 –	8
2. A _{2b}	Jézus bevonulása Jeruzsálembe (Mt 21: 1–9)	77 +	
3. A _{3b}	Jövendülés a világ végéről (Mk 13: 24)	142 +	
4. A _{7b}	Keresztelő Szent János fogságából követeket küld Jézushoz (Mt 3: 7–12)	46 +	
5. A _{9b}	Keresztelő Szent János megtérésre szólítja fel a farizeusokat (Mt 3: 7–12)	11 +	
6. A _{11b}	Jézus születése (Mt 1: 25)	3 –	
7. B _{5b}	Simeon karjaiba veszi a gyermek Jézust (L 2: 25–32)	153 –	
8. B _{9a}	József álma a hazatérésről (Mt 2: 19–20)	9 –	
9. B _{11a}	A tizenkét éves Jézus a templomban (L 2: 46–47)	155 +	
10. C _{1b}	A kánai menyegző (J 2: 1–10)	188 +	
11. C _{1a} , L _{11a} , N _{1a}	Jairus könyörgése (Mk 5: 22–23)	131 –	14
12. C _{6b}	Jézus alszik a viharban (Mt 8: 23–24)	36 +	
13. C _{8a} , D _{5a}	A magvető példázata (L 8: 5–15)	166 –	85
14. C _{11b}	A szőlőmunkások felfogadása (Mt 20: 1–7)	73 +	86
15. D _{8b}	Jézus találkozik a vakon született emberrel (J 9: 1–5)	196 +	
16. D _{12a}	Jézus megkísértése a pusztában (Mt 4: 1–4)	13 –	
17. E _{2b}	Jézus és a kanaáni asszony (Mt 15: 22–28)	57 –	87
18. E _{4b}	A vak és néma ördögös meggyógyítása (Mt 12: 22)	50 –	
19. E _{8a} , K _{6a}	Az első kenyérszaporítás (Mt 14: 15–21)	53 +	
20. F _{3a}	Jézus megjelenik Mária Magdolnának (J 20: 14–17)	212 +	
21. F _{5b}	Vendéghívás a király fiának menyegzőjére (Mt 22: 1–5)	85 –	90
22. F _{10a} , G _{1a} , H _{8a}	A feltámadt Jézus megjelenik tanítványainak (Mt 28: 17)	126 –	
23. G _{3b} , I _{8a}	Az elveszett bárány (L 15: 1–7)	174 +	
24. G _{6a} , O _{1b}	Jézus imádkozni tanítja az apostolokat (L 11: 1–13)	170 +	18
25. G _{8a} , L _{7b}	A tizenkét apostol kiválasztása (Mt 10)	45 +	12
26. G _{10b}	Az imádság meghallgatásáról (Mt 7: 7–11)	28 –	
27. H _{1a}	Jézus tanítványainak a gazdagság veszélyeiről beszél (Mt 19: 23–26)	71 –	
28. H _{3a}	Jézus kiválasztja tanítványait (Mk 3: 14–19)	130 +	
29. H _{5b}	A Szentlélek eljövele (Ap. Cs. 2: 1–13)	216 ?	
30. H _{9b} , K _{8a}	Jézus óvj e tanítványait a hamis prófétáktól (Mt 7: 15)	29 –	
31. H _{11b}	A törvénytudó kérdi Jézust (L 10: 25–27)	168 –	
32. I _{3b}	A gazdag és Lázár éltükben (L 16: 19–21)	178 +	89
33. I _{5b} , N _{1a}	A király fiának menyegzője (Mt 22: 11–14)	86 –	
34. I _{10b}	A másik megítéléséről (Mt 7: 3–5)	27 +	
35. I _{12b}	Jézus hajóról tanít (Mt 13: 1–2)	51 –	
36. K _{3b}	Tanítás a házasság felbonthatatlanságáról (Mt 19: 3–12)	68 +	
37. K _{10a} , N _{6b}	A gazda kifizeti a szőlőmunkásokat (Mt 20: 9–15)	74 +	37
38. L _{1a}	A kereskedők kiűzése a templomból (Mt 21: 12–13)	78 +	11
39. L _{3b}	A farizeus és a vámos imádsága (L 18: 9–14)	181 –	94
40. L _{5b} , M _{6b}	A béna meggyógyítása (Mt 9: 2–7)	38 +	16
41. M _{1b}	Példabeszéd a gondviselésről (Mt 6: 19–34)	26 +	13
42. M _{5a}	A naimi ifjú feltámasztása (L 7: 12–15)	161 +	15
43. M _{9a} , N _{9b}	Jézus és a farizeusok (Mt 12: 2–8)	47 +	17
44. M _{11a}	A meggyógyított béna veszi ágát (Mk 2: 10–12)	129 –	
45. N _{11b}	Jairus lányának feltámasztása (Mt 9: 25)	42 –	

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

Érdeemes e kisalakú képek és a bibliai szövegek kapcsolatát is megvizsgálni. Beham 233 tagból álló sorozata pontosan követi az Újszövetség szövegét: 126 (55%) Máté, 20 (8%) Márk, 40 (17%) Lukács és 27 János (11%) evangéliumát, míg a maradék 20 az Apostolok Cselekedetét (8%) illusztrálja.¹⁷ A négy evangéliumhoz tartozó képek száma egymástól feltűnően eltér, ami azonban megmagyarázható: a párhuzamos bibliai szövegek jelentős részéhez nem készült újabb és újabb metszet, hiszen ahhoz az első, vagyis Máté evangéliumában szereplő újra felhasználható volt. A Heltai-féle perikopáskönyvben látható 45 féle metszet közül 27 Máté (60%), 5 Márk (11%), 9 Lukács (20%), 3 János (7%) evangéliumához, ill. 1 (2%) az Apostolok Cselekedeteihez készült Beham-illusztrációk másolata. Az elméletileg 233 tagból álló sorozatnak tehát 19,3%-a maradt fenn az 1593. évi kolozsvári nyomtatványban. Ez az arány az egyes újszövetségi könyvek szerint így oszlik meg: Máté 21,4%, Márk 25%, Lukács 22,5%, János evangéliuma 11,1% és az Apostolok Cselekedetei 5%. Bizonytalan azonban, hogy vajon a Kolozsvárott használt dúceok sorozatánál eredetileg mind a 233 Beham-féle illusztráció egyáltalában utánmetszésre került-e vagy sem.

A perikopáskönyv azt mutatja, hogy ilyen viszonylag szerény készlettel, vagyis az eredetinek alig egyötödével is nagyobb fennakadás nélkül illusztrálni lehetett az újszövetségi szövegeket. A 45 metszet 59 alkalommal került a kis kötetben belül lenyomtatásra, ezek közül az első a címlapon, vagyis csatlakozó szöveg nélkül. A fennmaradó 58 metszet közül 19 esetben pontosan az a kép áll a bibliai idézet mellett, amelyhez Beham készítette illusztrációját. További 14 esetben párhuzamos bibliai helyekről lévén szó a kép és a szöveg harmóniája ugyancsak kifogástalan. 25 esetben már lazább ez a kapcsolat, hiszen olyan metszetek, amelyek Jézust tanítványaihoz szólva (pl. 24., 25., 27., 28., 30. kép), vagy a farizeusokkal vitázva (pl. 31., 43. kép) ábrázolják, számtalan újszövetségi részletnél minden probléma nélkül felhasználhatók voltak. Akadnak további igen hasonló situációk is, amelyeknél az eredetileg különböző bibliai jelenetekhez készült illusztrációk nagyobb gond nélkül helyettesíthetik egymást. Ilyen pl. a számadást végző ember ábrája (37. kép), amelyet Beham eredetileg a szőlőmunkások kifizetéséhez (Mt 20: 9–10) készített, de a kolozsvári perikopáskönyvben a hűtlen intéző (K_{10a}—L 16: 1–8) és a szívtelen szolgáról (N_{6b}—Mt 18: 23–35) szóló példabeszédeknek is jó képzetársulással szolgálnak.

Akad olyan kép is, amely az Újszövetségnek ugyan nem egyedi, mégis konkrét helyzetéhez készült, és Beham metszetének részletei a kolozsvári felhasználás szövegének nem mindenben felelnek meg. Ilyen pl. a király fia menyegzőjére a vendégeknek az utcáról történő behívásához készült Beham-illusztráció (Geisberg 85. sz. — Mt 22: 2–3), amelynek utánmetszése (21. kép) az 1593. évi perikopáskönyvben a két emmauszi tanítványnak a feltámadt Jézussal történt találkozásáról szóló evangéliumi részlet (L 24: 13–35) mellett áll. A ház kapujában álló férfi, aki fogadja az utcáról betérőt nehezen azonosítható a két emmauszi tanítvánnyal, akik ugyanis együtt haladtak. De még ennél is nehezebb az azonosítás az ő Jézussal történt találkozásukkal, hiszen összesen csak két személy látható a metszeten. Az emmauszi jelenetet Beham különben igen érzékletesen ábrázolta (Geisberg 185. sz.), ahol is a két tanítvány közrefogva kíséri Jézust, aki — akárcsak az összes többi képen — ott is sugárzó glóriát visel a feje körül.

A fentiek alapján a Heltai-műhelyben rendelkezésre állott illusztrációs sorozat hiányára lehet következtetni. Az összevetés azt is megmutatja, hogy nem kevesebb, mint 11 esetben az eredeti Beham-féle sorozatban megvolt az a kép, amely helyett Kolozsvárott ugyanahhoz a bibliai szakaszhoz más illusztrációt vettek igénybe. További 14 esetben azonban Beham sem készített pontosan ahhoz az újszövetségi szöveghez illusztrációt.

¹⁷ Érdekes módon az utóbbinak 28 fejezete közül csak az első ötre terjedt ki Beham vésője, az Újszövetség második, terjedelmesebb része — az Apostoli levelekkel és a Jelenések könyvével — képes megjelenítés nélkül maradt.

Ezek közül nyolc Jánosé, négy Lukácsé és kettő Márké, ami jól mutatja a fentiekben már említett körülményt, hogy a Mátéhoz már elkészült képeket párhuzamos leírások esetében Márknál, Lukácsnál és Jánosnál újra felhasználhatták.

Az eddig elmondottak is arra utalnak, hogy a Kolozsvárott rendelkezésre állott metszetsorozat aligha állott 233 darabból, mint a mintájául szolgáló Beham-féle. Hogy a hiányok vajon abból eredtek-e, hogy eredetileg sem másolták le az összes újszövetségi illusztrációt, vagy pedig a sorozat már csak hiányos állapotban került Erdélybe, az a most ismertetett perikopáskönyv alapján nem volt megállapítható.

A fenti táblázatból kiderül, hogy a 45 kolozsvári kép közül 24 a Beham-féle metszettel megegyező módon, húsz tükörképben, egy esetben pedig eldönthetetlen módon ábrázolja az újszövetségi jelenetet. Ez a körülmény mintha arra utalna, hogy a Kolozsvárott használt dúcok metszője talán nem teljes egészében és közvetlenül másolta az eredeti képeket, hanem esetleg részben vagy egészben másolato(ka)t vett igénybe. Az eredeti Beham-féle sorozatot ugyanis később többen és többször is felhasználták újabb fametszetek mintájául.¹⁸ Egyedül a viszonylag kevés számú hazai nyomdában — a tárgyalt kolozsvári Heltai-officinán kívül — a 16. század második felében és a 17. század első évtizedeiben még négy további műhelyben alkalmaztak egy-egy olyan, egymástól eltérő, kisméretű, újszövetségi illusztrációsorozatot, amely részben vagy egészben Beham 1526. évi metszetei alapján készült. Ezek a következők: Joannes Manlius,¹⁹ Hoffhalter Rudolf,²⁰ a bártfai Klöss-műhely (RMK. I. 459.) és a lőcsei Brewer-nyomda (RMK. I. 639.). Ez a körülmény önmagában is jól mutatja, hogy milyen rendkívül kedvelt volt ez a nagyterjedelmű fametszetes sorozat nemcsak Németországban, de onnan kisugározva és időbeli elmaradással hazánkban is.

Külön figyelmet érdemel, hogy a fenti fametszetes sorozatokat a nyomdászok mindegyike előtt a magyar nyelvű perikopáskönyvek illusztrálására használták. Ezek a kisalakú kiadványok, jóllehet a 16. század közepétől számos alkalommal láttak napvilágot, azonban — az énekeskönyvekhez hasonlóan²¹ — a nagyfokú elhasználódás következtében szinte csak véletlenként maradtak fenn belőlük példányok, nem ritkán egyedül erősen hiányos vagy töredékes formában. A most Galatyi-ból teljes terjedelmében előkerült kiadás ezért is különösen értékes és fontos.

Ennek megviselt korabeli kötése belsejéből további, magyar nyelvű nyomtatványok részei kandikálnak ki. A könyvtár vezetősége kilátásba helyezte, hogy a restaurálás során előkerülő töredékekről készült fényképeket majd megküldi. Az első tábla belsejét felül félig fedő papíron látható, latin nyelvű bejegyzés szerint a kötetet Georgius Seel (Beel?) 1637-ben 75 dénárért vásárolta. Az első szennylevél rektóján pedig néhány, kézirásos, német nyelvű közmondás olvasható.

Immár a példány ismerete alapján a RMNy 721 rövid bibliográfiai leírása a következő:

EVANGELIOMOC es epistolac, kiket esztendőként minden vasárnapra és szentek napjára az anya szent egyházba rendeltet. Colosuárat 1593 [typ. Heltai].

A—Q R⁴ = [196] fol. — 12° — Mult. ill., orn.

BORSA GEDEON

¹⁸ GEISBERG i. m. 16. l.

¹⁹ SOLTÉSZNÉ i. m. 115. l, 146—147 l. 21, 33, 37, 45, 51, 52. sz. és a LXVIII. tábla 2—5. sz. — További 38 metszet: RMNy S 537A = *Magyar Könyvszemle* 1976. 288—290. l. és BADALIĆ, Josip: *Jugoslavica usque ad annum MDC. 2. Aufl. Aureliae Aquensis* 1966. 192(I) sz..

²⁰ SOLTÉSZNÉ i. m. 88. l., 139—140. l. 11—14, 16—72. sz. és az OSZK *Évkönyve* 1959. 192. l. — További metszetek, de már a szebeni nyomdából az 1602. évre szóló magyar falinaptárban (RMNy 881).

²¹ *Magyar Könyvszemle* 1976. 58—59. l.

Egy XVII. századi értekezés a latin próza stílusáról. FABRICIUS, Valentinus: *Disquisitio de formis stili variis exhibita juxta consultationis modum in gymnasio thorunensi per oratinunculas aliquot concinnatas a Valentino Fabricio Trapoldensi Transylvano gymnasijs tum praedicti alumno.* [Thorunii]. MDCXIX, Augustinus Ferberus Senior.

[A — A⁶] — A⁸ — P⁸ = [120] fol. — 4° —

Orn., init.

RMK III 1263

Fabricius Bálint életéről sajnos keveset tudunk. 1623-ban diakónus és tanár Segesvárott. Itt halt meg 1645-ben. Ezt a munkáját ismerjük csupán, amelyet thoruni végzős diákként adott ki.

A latin nyelvű értekezés annak a 16. század eleje óta folyó stilisztikai vitának áttekintését és összegezését tartalmazza, amely a reneszánsz művészetelmélet központi kérdése, az imitáció kapcsán éleződött ki. E vita Itáliából indult ki, résztvevői egyrészt a prózastílusban kánonként elfogadott, kizárólagos tekintélytisztelést követelő Cicero-utánzás, mások a szolgai utánzásra korlátozó vagy csábító minták teljes elvetése, avagy szabadon utánosztható, az egyéniségnek jobban megfelelő írói modellek (Seneca, ifj. Plinius Tacitus, stb.) mellett törtek lándzsát. Az európai irodalomelmélet e legelső polémiája egészen a 16. század 60-as 70-es éveig tartott, miközben számos retorikai és poétikai kérdést tisztáztak. A 17. század elején merevségét, de korábbi hadállásainak nagyobb részét is elvesztő ciceroniánus tábor új vezérre akadt — a munkásságában ma még kellően nem értékelt — Bartholomeo Keckermann személyében. Az éppen Gdanskban tanító Keckermann volt az, aki a Justus Lipsius által hirdetett ezüstkori latin írók — különösen Tacitus — ellenében ismét Cicero nevét tűzte zászlóra. 1618-ban, tehát egy évvel Fabricius műve megjelenése előtt adta ki Hanauban *Systema rhetorices. Rhetorica specialis* című ciceroniánus retorikakönyvét, amely bizonyára hasonló szellemű oktatási tevékenységen alapult.

A Torunban (Thorn) tanuló Fabricius tehát egy Keckermann által fölvetett, ismét időszerű elméleti kérdést választott dolgozatának témájául, hogy a gimnázium népes gyülekezete előtt felolvassa.

Ismertetett példányunkból sajnos hiányzik a dedikálólevél 6 lapja, a fennmaradt 2 oldalon a nagyszombati városi előljáróságnak, Schossmeister Kálmán királybírónak, Lutsch Mihály polgármesternek, Ludovici Péter székbírónak és a legidősebb tanácsúrnak, Rammer Péternek mond köszönetet a tanuláshoz nyújtott támogatásért és felajánlja hűséges szolgálatait. A dedikáló levél végén található aláírás — VALENTINUS Fabricius Trapoldensis Transylvanus — és kronogram is megerősíti, illetve pontosítja a címlap adatait. Prid[ie] Calend[ae] Novembr[is] VIVfICaMVr fIDe, azaz 1619. november 4-én kelt az ajánlás.

Ezt követően 12 szónoklatocskában, *oratiunculaban* ismerteti a különféle stílusok hirdetőinek elméletét. Fabricius művében régi és kortárs ciceronianusok és ciceromastyhek szólalnak meg, Erasmus mellett fellép Lipsius, Bembo, Vives és más írók, tudósok. Jelenlétükkel, nézeteik ismertetésével tesz szerzőnk tanúbizonyságot tudásáról az ünnepi alkalomra összegyűlt gimnázium tanárai, többféle nemzethez tartozó hallgatói és vendégei előtt.

Pietro Bembot, X. Leo pápa titkárát éles kritikával illeti. Nemtetszését fejezi ki afölött, hogy Bembo a keresztény egyház fogalmait kizárólag antik, pogány terminológiával fejezi ki a cicerói latinság jegyében.¹ Erasmus 1528-ban kiadott *Ciceronianus* című dialógusából idézve Bembo mellett azokat a felszínen keresztény, lélekben azonban pogány

¹ „A keresztény latinság Bembo által érte el paganizálódásának csúcsát.” (ZIELINSKI, Th.: *Cicero im Wandel der Jahrhunderte*. Leipzig (Berlin, 1908. 227. p.)

27
**DISQVISITIO
 DE FORMIS STI-
 LIVARIIS**

exhibita

juxta Consultationis modum

in

GYMNASIO THORUNIENSI

per

Oratiunculas aliquos concinnatas

a

VALENTINO FABRICIO

TRAPOLDENSI TRANSILVANO

**GYMNASII tum prædicti
 alumno.**

Typis **AUGUSTINI FERBERI Senioris**

ANNO MDC XIX.

embereket is elítéli, akik „Cicero képét szentélyükben és múzeumukban tartják, felveszik az apostolok és szentek közé a kalendáriumba, Cicero írásain kívül más szerzőket egyáltalán nem olvasnak, úgy óvakodnak másoktól, mint a karthauziak a hústól.”² Cicero stílusa terjedős (copiosus), de van a szónoklatnak egy másik neve is, mely az

² Erasmus a keresztény humanizmus védelmében intézett megsemmisítő bírálatot a szélsőséges ciceróniánusok ellen. Egy 1526-ban kelt jegyzetében a főleg Itáliában virágzó ciceroniánusokat a németországi lutheránusokhoz hasonlítva új, kártékony szektának titulálja (RÜEGG, W.: *Cicero und der Humanismus*. Zürich, 1946. 118. p.).

előzővel ellentétben feszes (strictum) és rövid (concisum).³ Ám akik meg csak ez utóbbit tartják egyedül helyesnek és Cicero-t a gyerekeknek hagyják, azok a másik végletet jelentik.⁴ Egyik túlzást sem tartja helyesnek. Figyelmezteti a hallgatóságot, hogy a stílus az egyéniség jellemzőinek kifejeződése, ezért Angelo Polizianóhoz hasonlóan mindenkinek a saját természete, egyénisége szerint kell írnia és nem idegeneket másolni.⁵ A természetet egyébként sem lehet elpusztítani, noha „az emberi tudás — ha hihetünk a fizikusoknak — vízzé változtatja a követ, az ólmot ezüstté, az acélt arannyá, a föld azonban sohasem válik tűzzé és a tűz sem lesz soha víz.”⁶

Fabricius arra is figyelmezteti a hallgatóságot, hogy Cicero sok helyütt a tömör attika helyett inkább a cirkalmas és bőbeszédű ázsiai stílust követte, így utánzójának ügyelnie kell erre és kerülnie kell az ázsianizmusokat. Lipsius rajongóit ellenben az „új latinság csábító sziréneitől” óvja. Lipsiust ugyan nagy tehetségű „criticorum criticus”-nak nevezi, de azért szellemes paronomasiával vissza is utasítja: „...maneant Lipsius cum sua brevitate in suo breviario, nos ut Ciceronem studiose possimus imitari sedulo operam movemus.” Lipsiust nem is lehet sikeresen imitálni, ezért ezt „az ázsiai lakomákat” megelégtelt férfit inkább csak megfigyelni (observare) kell.

Fabricius Bálint az egy és utánozhatatlan Lipsiust elismerve, homályos és affektált epigonjait elutasítva végezetül ismét a jogait visszaszerző ciceronianus stíluseszmeny dicseretét zengi hallgatói előtt. Arról azonban, hogy ez a fajta felfogás mennyire más, mint reneszánsz pogány humanizmusaé, a 6. szónoklat akrosztichonja árulkodik:

„Lingua data est homini, ut
Loquellam proferat
Jesum Christum confiteatur
Nomen Dei invocet
Gratiam Dei predicet
Verbum Dei doceat
Alios instruat et aedificet.”

Az ezt követő főleg az érett reneszánsz idején sokat hangoztatott gondolatot mely szerint a szó azért adatott az embernek, hogy segítségével a lélek változó állapotait kifejezze, a fentiek már erősen árnyékba borítják. A szónoklat ezzel formailag újra visszatért egyfajta Cicero-utánzáshoz, tartalmilag azonban itt már a barokk utilitarisztikus, moralizáló vonásai érvényesülnek. Fabricius művének lengyel szempontú feldolgozását találjuk Barbara Otwinowska (*Modele i style prozy w dyskusjach na przełomie XVI i XVII wieku. Wokół toruńskiej rozprawy Fabriciusa z 1619. Wrocław-etc., 1968. Polskie Akademii Nauk, 225 p.*) c. művében.

Az iniciálék mellett 3 barokkos és 1 reneszánsz jellegű könyvdísz ékesíti a könyvet. Gdańsk, Acad 2 — Szeged, Civ phot.

³ Az ázsiai és attikai stílus 16. századi kérdéseit tárgyalja CROLL, M. W.: „Attic Prose” in the *Seventeenth Century*. In: *Studies in Philology*. 1921. 2. 79—128. p.

⁴ „Cicero stílusát a 16—17. század fordulóján ellenzői a képzetlen tömeg beszédmodoraként emlegetik, ami már nem való a kifinomult, érzékeny tudósfüleknek.” (OTWINOWSKA, B.: *Cycceronianizm polski*. In: *Literatura staropolska i jej związki europejskie*. Wrocław-etc., 1973. 103. p.)

⁵ Polizianot megelőzve „Petrarca az első (az antikvitást követő időben), akinek stílus és ember azonos.” (Rüegg: i.m. 29. p.)

⁶ Gdansk talán nemcsak irodalmi hatást gyakorolhatott a thoruniakra. Fabricius művének megjelenése előtt két évvel adta ki a Gdanskban tanuló Szepsi Csombor Márton *Disputatio physica de metallis*-át, melyben a fémek általános tulajdonságaival foglalkozva átalakításuk lehetőségét sem zárja ki. Példát hoz arra, hogy valaki egy vasszegeből „készített valódi és hamisítatlan aranyat.” (KOVÁCS Sándor Iván—KULCSÁR Péter: *Szepsi Csombor Márton ismeretlen értekezése*. In: *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* tom. XII. Szeged, 1972. 132.

Olim: Trausch ismertette (Schriftsteller-Lexicon, Kronstadt) Hermannstadt, 1868 — 1902. III. köt. 290. p.).

Fabricius műve mindazonáltal nagyobb jelentőségű a könyvtörténeti újdonságnál. Részletes kritikai értékelésére és kiadására a közeljövőben szeretnénk sort keríteni.

TÉGLÁSY IMRE